

Mats Traat

TANTS AURUKATLA ÜMBER

Voldemar Panso dramatiseering

Mats Traadi esikromaan „Tants aurukatla ümber” ilmus 1971, pälvis 1972. aastal riikliku preemia ja seda on tõlgitud kümnesse keelde. Voldemar Panso lavastus esietendus Viktor Kingissepa nimelises Riiklikus Akadeemilises Draamateatris 2. jaanuaril 1973. Peeter Simmi film (stsenarist Mats Traat) esilinastus 1987.

kahes osas

lavastajad → Anu Lamp (Tallinna Linnateater),
Karl Laumets (Vanemuine) ja Mehis Pihla (Eesti Draamateater)
kunstnik → Kristjan Suits (Tallinna Linnateater)
helikujundaja → Robert Jürjendal
liikumisseadja → Ingmar Jõela (Von Krahli teater)
lõunaeesti keele konsultant → Sulev Iva (Tartu Ülikool)
etenduse juht → Karin Undrits

Lavastatud lugemine Eesti Draamateatri suures saalis 22. novembril 2021
Pühendatud Mats Traadi 85. sünnipäevale ja Voldemar Panso 100. sünniaastapäevale

Lugemisel esitatakse ka katkendeid Voldemar Panso artiklist „Lavastuse sünd” (Sirp ja Vasar, 16. märts 1973) ning Mari-Liis Küla, Ita Everi ja Kalju Haani meenutustest, mis on ilmunud Lilian Velleranna koostatud dokumendikogumikus „Tants aurukatla ümber” (2006).

Mats Traat

TANTS AURUKATLA ÜMBER

Voldemar Panso dramatiseering

V tantsus.

1407
T7

Toimetaja:

L. Kelland

MB - 10642
ent. 20. XII 72
HR

TEADJA: Möödub hulk aega, vahest koguni inimpõlv, enne kui uus seeme kannab rohket vilja, vanad mured ja kannatused lagunevad huumuseks ja läbi aja nagu selge allikavee osatakse uue pilguga vaadata elu põhja, kus särab alles jäänud, kuid teiseks saanud ilu.

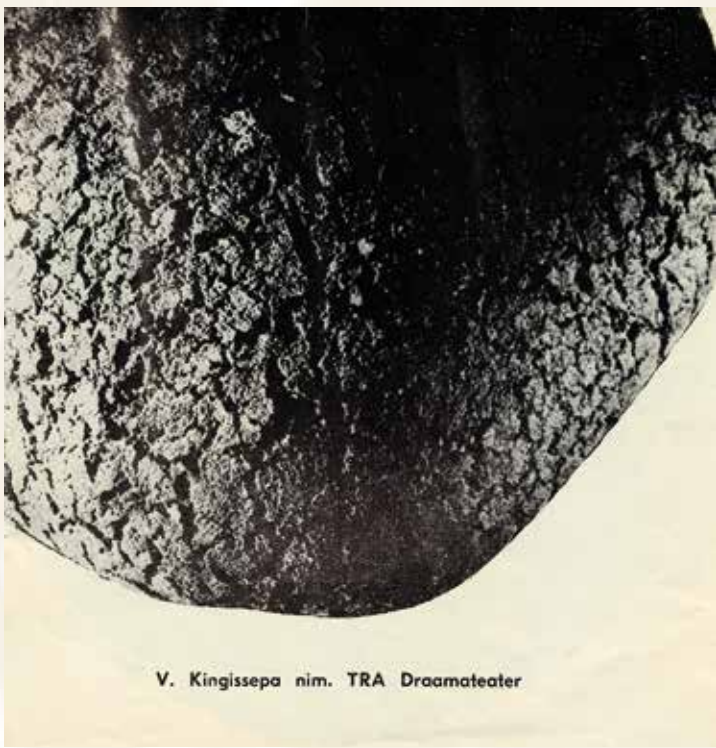
Kaunis on lõikusepäev ja vili valmib ajast aega.

Õnnistatud olgu see päev ja kiitkem teda,

kuni suu kannab sõnu,

süda mõtet

ja küps päikeseketas Varsametsa kohal pole kustunud.

V. Kingissepa nim. TRA Draamateater

Mats Traat

TANTS AURUKATLA ÜMBER

V. Panso teatritükk 5 tantsus

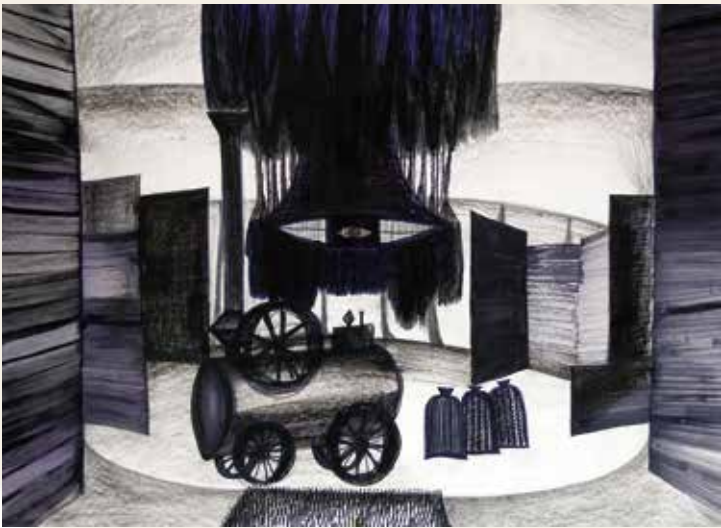
LAVASTAJA: ENSV rahvakunstnik VOLDEMAR PANSO
KUNSTNIK: ENSV teeneline kunstnik MARI-LIIS KÜLA

VALGUSREŽII: HELMUT KURIST
HELIKUJUNDUS: MATI KUULBERG
LIIKUMISJUHT: HELMI TOHVELMANN
LAVASTAJA ASSISTENT: IGOR KURVE
LAVASTAJA ABI: HERMANN IILA

Lõuna-estli murde konsultant: Hella Keem
Esiatendus 2. jaanuaril 1973. a.

Mari-Liis Küla, Voldemar Panso, Mats Traat. 1973.

Küla kavandeid

Voldemar Panso

LAVASTUSE SÜND

Tammsaare ja Traat

Ma ei mõtle, et Traat on Tammsaare. Ent sel noorel inimesel on üllatavalt küps mõtlemine, kusjuures tema mõte on mullane ja kandiline, nagu ei muretseskki ta mitmete omaealiste kombel selle üle, mis on moodne, vaid sootuks selle üle, mis on igavene.

Jah, Tammsaare ja Traat äratavad mõlemad teatritrolli. Aga pruulida lasevad nad end sootuks erinevalt. Erinevad on nende raskusastmed.

„Aurukatla” puhul oli eelkõige mängureeglite loomise raskus, et see romaan võiks üldse teatrilava ning näitlejateni jõuda. Ja imelik, Tammsaare 300 lehekülge on hõlpsamini teatrilavale kantavad kui Traadi 140 lehekülge ning Traadi 140 lehekülge ei ole hõlpsam kolme tunni raamidesse tihendada kui Tammsaare 300 lehekülge. Küllap põhjus on selles, et Tammsaare fabuleerivat voolavust asendab Traadil ülimalt kontsentreeritud punktiir. Inimesi on palju, nad enamikus ei arene, tuuakse hetkiti valmisproduktidena meie vaatevälja ja viiakse jälle ära, ning – meie ei näe neid enam iialgi. Nad tegutsevad vähe, nad on seotud oma loomade, majapidamise ning ajaga. Nad kõnelevad vähe; nad isegi nagu tunnevad vähe, sest tunne on neil peidetud kui kuld. Peaaegu igas tantsus veavad nad aurukatelt ja peksavad vilja. See on neile püha toiming, kus alati juhtub midagi pühadusevastast, mõned neist mõtisklevad pisut, autor mõtiskleb vahel nende üle pisut. Ja nii autor kui ka inimesed näivad tajuvat, et kuis ka aja peksumasin neid ei raspeldaks, elu on üks ilus, jõuline ja naljakas asi. Nii et ei faabula pidevust ega keskset konflikti, ei pidevat dialoogi ega isegi keskset peategelast. On küll üks peategelane – aurukatel –, aga see ei räägi. Nii et ei midagi sellist, mis võiks soodustada etenduse sündi. Ei midagi dramaatilist, vaid ainult eepilise tuiksoone võimas aimatav tukse ... Stopp!

Eepiline teater

See oligi lähtepunkte „Aurukatla” mängureeglite otsinguil. Viljapeks, lambad, sokud ja oinad viisid mu mõtted vanakreeka viljakusepidustuste juurde Dionysose ning tantsivate sokkudega, mis ongi meie teatri lätteks ja hälliks. Ei tähenda ju vanakreeka sõna tragöödiagi tõlkes midagi muud kui soku laulu.

Tähelepanelik vaataja märkab kindlat mõtet ja võtet ka lavakujunduses ning kostüümis. Ta märkab, kuidas väike maalapike Eesti võib peegelduda lavaruumis kolmest nii erinevast tahust kolme nii erineva kirjaniku puhul, nagu Tammsaare, Smuul ja Traat. Ja Traadi puhul märkab ta kandilist, tühematut lihtsust, millega kunstnik on püüdnud assotsiatiivsetes kujundites luua mängupinna sellele kandilisele, talupoeglikule teatril. Olen kogu otsinguprotsessi kaasategija, kuidas Mari- Liis Küla jõudis lavamaketis Lõuna-Eesti kaunist kuplitega maastikust tolle askeetliku mõtestatud tühiruumini, kus domineerib vaid kolm komponenti: naeltest kõrrepõld (mille ta algul pidi veel peitsima ja ära servama ning hiljem oli õnnelik, et seda ei teinud), aurukatel ja taga kuuemeetrine harutatud köitest punutud Peko (nii me teda proovidel nimetasime). See dekoratiivne detail võiks teenida viljakusejumala assotsiatsiooni loomise ülesannet ja muutub oma süttivate prožektorite ga etenduse lõpul kombaini kunstiliseks kujundiks. Enamiku kostüüme laskis kunstnik teha vildist ning kaltsuvaibast, mis loovad rohmakalt kandilised siluetid ja omapärase raske ilu, surutud pruunjas-lillakatesse toonidesse. Muide, naeltest kõrrepõld (kõrtel kõndimise assotsiatsioon) ja värske taluleib olid Külal etenduse esimesed kujundid. Seejärel lisandus aur. Meil oli veel plaan vaheaegadel fuajees ümarat maaleiba jagada, aga nii fuajeeleib kui ka lavaaur jäid ära. Aasta sai otsa, aeg sai otsa, energia sai otsa – ja gripilaine tuli peale.

Teatri igihaljus

Igaveses muutumises ning uuenemises peitub teatri igihaljus. Kui keegi küsiks, kas „Aurukatel” oma eepika ja maskidega ongi uus teater, ei oskaks ma vastata. Teatri uudsus pole tema vormis, vaid elutunnetuses. Uus elutunnetus oma mitmekesisusega nõuab vormide mitmekesisust. Elu rikkus nõuab kunstiliste kujundite rikkust. Tuleb loobuda tegelikkuse peegeldamise traditsioonilistest raamidest. Vähemalt jätta selleks võimalus.

Kunst olgu üldse huvitav! Nõnda peaks kõlama kunsti esimene käsk.

Katkendeid Voldemar Panso artiklist,
ilmunud ajalehes Sirp ja Vasar 16. märtsil 1973.

Teatris sai klassikaks lila kahesõnaline sissekanne ühe etenduse kohta, mis toimus Nõukogude armee aastapäeval ja põrandaaluse Eesti iseseisvuspäeva eelõhtul. Hermann lila sissekanne: ""Tants aurukatla ümber" etendus 23. veebruaril 1973. aastal. Etendus oli korras, kahjuks aplauside-rohke." Milline humoorikas ja samas kibe ettevaatus! Mängisin tükis kaasa, muidugi ei mäleta sellest etendusest midagi, aga Hermannil oli kahe sõnaga tõsi taga: mida rohkem vaikust, naerupurskeid, eriti aga aplause, seda kahtlasem võis see tunduda kellegi iseäranis teravale silmale-kõrvale vaate-saalis. Oli tsensuuri ja ahistava ideoloogilise kontrolli aeg. Lavastus suretati välja, sellele ei lubatud peaaegu mingit vastukaja ajakirjanduses, suruti peale kärpeid, vähendati mängukordi. Selle kõige hind oli Panso infarkt.

Ain Jürisson „Draamateatri raamat“, 2007

Lilian Vellerand

KIRI LEA TORMISELE

Olin lavastusprotsessis otsapidi sees, istusin, kui kirjandusala töö mind parajasti eemale ei tõmmanud, proovides, kirjutasin niipalju kui jõudsin üles seda, mida Panso rääkis (magnetofone ja diktofone meil siis ju polnud), lavaproovides enam peaaegu ei käinud, st misanitseeni muutusi peaaegu ei fikseerinud. Nägin protsessi, aga ka tulemust niiõelda seestpoolt. Vaatajatega koos saalis istudes naersin kaasa; kus võidi leida „ebatervet naeru“, hoidsin hirmuga hinge kinni. Alati võis koputaja kohal olla.

Tahaksin ise teada ja ka teistele üle korrata, mida see lavastus tollases kultuurikontekstis õieti tähendas. [---] Karin Kask oleks „Aurukatelt“ nimetanud sildlavastuseks, sest seda lavastust vaatasid kõik, st igasugune publik. Vaatasid ju? Saal, paljud saalid hingasid, naersid, plaksutasid ja vaikisid üksmeelse kogudusena. Kas pole nii, et need alustunded, mida noore režii „raevus ja võimetuses“ ainult tajuti, kerkisid „Aurukatlas“ pinnale ja said nähtavaks. Kellelegi võis see tunduda liigagi lihtsa sissepääsuna. See, et Mati Unt „Aurukatla“ kohta soosivalt sõna võttis ja Hermaküla „Ullikese-ga“ paralleele leidis, näib täna väga oluline. See vihjab omaksvõtule, ühisrindele. [---]

Meie, vanade hulgas on ju üldteada Panso soov teha kõrget ja samal ajal üldarusaadavat kunsti. Siiski, pärast „Aurukatla“ esietendumist on ta arvatavasti märkmelehtedele jäänud teises kirjas EKP kultuuriosakonna juhatajale esitanud retoorilise küsimuse, kas pole Brechtil õigus, et kogu rahvale luua polegi päris demokraatlik. Et demokraatlik oleks teha „väikeste asjatundlike“ ringist suur asjatundjate ring. Pigem oli see vihje lavastuse kallal norijate asjatundmatusele kui hirm laia publiku poolt mõistmata jääda. Märtsiks [1973] oli lavastuse menu juba selge. [---]

Kas ma väga eksin, kui kujutlen, et Panso oli rohkem kõrva- kui silmainimene. Keele kõla nautis ta ilmselt. [---] Kas ei omandanud lõunamurre [---] ka veel mingi arhailis-kultusliku mõõtme. Murre kohaidentiteedi määrajana oleks otsekui andnud „uued silmad“ oma maa peal olemisele. [---]

Mis on see kõige olulisem, millega „Aurukatel“ ennast eesti teatrilukku jätab? Panso ise otsis ju kõiges olulist. Kas see, et ta ühe vormilt mitte millegagi sarnaneva, mitte mingisse voolu mahutatava lavastuse tegi? Või see, et ta Traadi suurepärase romaani teatrikeelde tõlkis? Ja et ta seejuures autorit ja sõnakultuuri kinnistavaks ja siiski suveräänseks teatrimeheks jääda oskas. Või see, et saalitäied rahvast ennast paariks tunniks vabaks mängisid? Mikiveri „Libahundis“ on vastupanu ülevust, Toominga lavastuses „Laseb käele suud anda“ orjameelsuse eitust nähtud. Kas ei olnud Panso „Aurukatel“ see, kes toitis usku eesti rahva iseolemise võimalikkusse.

10. aprill 2006 (katkend)

Lea Tormis

KIRJAVASTUS LILLI VELLERANNALE

Sul aimub üks esitamata küsimus: mis on sellise „liivale kirjutatut“ jäädvustada püüdva raamatu mõte? Minu meelest: kultuur ja teater ongi mälu. Ühe inimese, aga ka ühe rahva mälu. See, mis teatris on kirjeldatav ja dokumentaalselt jäädvustatav (seda pole palju!) segiläbi värelevate visioonide, unenäoliste mälopiltide, müütide, legendide, ajajärgu kujutluste ja anekdootidega. See ongi teatrilugu, võtke või jätke.

Eks ole see jumalik? Jääb see, mida tõeliselt pole olemaski, ja kaob see, mis olemas.

aprilli lõpp – 10. mai 06 (katkend)

